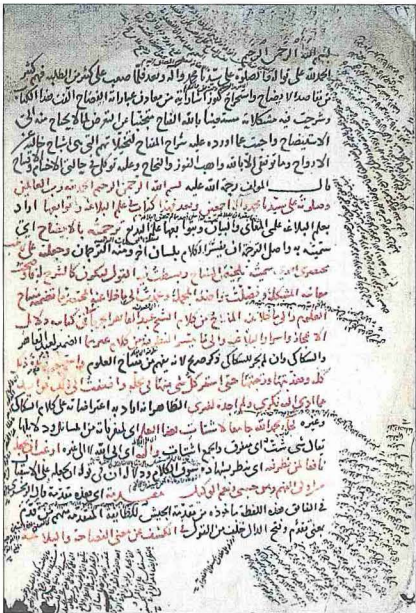

rese, nr. 1872/210). Aynı eserin *Şerhu müşkilâtî'l-İzâh* başlıklı bir yazması da Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Süleymaniye, nr. 895). **2. Hâşiye 'ale'l-Keşşâf**. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ına bir hâşiyedir (Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 208). **3. İ'tirâzât 'alâ Şerh'i-Keşşâf** (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 577/1). **4. Hâşiye 'alâ Şerhi Mecma'i'l-bahreyn**. İbnü's-Sââtî'nin *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn* adlı kendi eserine yazmış olduğu Hanefî fihhına dair şerhin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1472). Eser bazı Şâfiîler'in Hanefî fihhına itirazları göz önüne alınarak kaleme alınmıştır. **5. Es'ile ve ecvibe**. Tefsir, hadis ve fikh meselelerine dair çeşitli soru ve cevapları ihtiva eder (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 70, 71, 72, 1033; Fâtih, nr. 99/1; Nâfiz Paşa, nr. 108; Şehid Ali Paşa, nr. 45). **6. Hallü'l-Mücez**. İbn Sînâ'ya ait *el-Kânûn fi't-ıtib* adlı eser üzerine İbnü'n-Nefîs tarafından Mücezü'l-Kânûn adıyla yapılmış çalışmanın şerhidir. Eser birkaç defa basılmıştır (Delhi 1870; Leknev 1877, 1908). **7. Keşfü'l-İ'râb**. Taceddin el-İsferâyî'nin nahve dair *Lübbü'l-elbâb fi 'ilmi'l-i'râb* adlı eserinin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Mahmud Paşa, nr. 369). **8. Ahlâk-ı Cemâlî**. Kâtib Çelebi, Yıldırım Bayezid'e ithaf edilen ve üç bölümden (makale) oluşan bu eserin ilk

Cemâleddin Aksarâyî'nin *Şerhu'l-İzâh* adlı eserinin müellif hattı nüshasının ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., İbrâhim Paşa, nr. 1020)

bölümünde insanın kendi şahsına, ikinci bölümünde aile fertlerine, üçüncü bölümünde de diğer insanlara karşı görevlerinin anlatıldığını söyler (*Keşfü'z-zunûn*, I, 36); aynı bilgileri Bursalı Mehmed Tâhir de tekrarlar (*Osmanlı Müellifleri*, I, 266). Buna göre *Ahlâk-ı Cemâlî*'nin, geçmiş IV. (X.) yüzyıl düşünür ve bilginlerinin çalışmalarına kadar uzanan (meselâ bk. Hârizmî, s. 80; İbn Sînâ, s. 16) ve zamanla gelişerek Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâşirî*'sinde en mükemmel şeklini bulan İslâm ahlâk programının bir devamı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Ağâh Sırrı Levend, İstanbul ve Ankara kütüphanelerini tarayarak hazırladığı ve bu kütüphanelerde bulunan İslâm ahlâkına dair başlıca eserleri tanıttığı yazısında (*TDAY Belleten*, s. 89-115) bu eserler arasında *Ahlâk-ı Cemâlî*'ye rastlamadığını belirtmektedir.

Aksarâyî'nin bunlardan başka Beyzâvî'nin Şâfiî fihhına dair *el-Gâyetü'l-kuşvâ*'sına yazdığı bir şerhi (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1192) ile *Şemsiyye fi esrârî'l-kelîmâtî's-Şiddîkayye*, *Şerh-i Müşkilâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm* ve *Şerh-i Müşkilâtî'l-eḥdîş* adlı eserleri olduğu da kaydedilmektedir (son iki eser Farsça'dır).

BİBLİYOGRAFYA :

Hârizmî, *Mefâṭihu'l-'ulum*, Kahire 1342, s. 80; İbn Sînâ, *Uyûnü'l-ḥikme*, Beyrut 1980, s. 16; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 125; a.mlf., *eş-Şekâ'ik*, s. 17-19; *Keşfü'z-zunûn*, I, 36, 210; II, 1192, 1479, 1544, 1545, 1601, 1900; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 209; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 191-192; Bursalı Mehmed Tâhir, *Ahlâk Kitaplarımız*, İstanbul 1315; a.mlf., "Eski ve Yeni Ahlâk Kitaplarımız", *SM*, I/13 (1324), s. 202; a.mlf., *Osmanlı Müellifleri*, I, 265-266; Brockelmann, *GAJ Suppl.*, II, 328; Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 25-26; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 544, 632, 648, 665; Sarton, *Introduction*, III/2, s. 1725; Süheyl Ünver, "Sheykh Jamaluddin Aksarayi, Mujez Sherhi and other works", *Journal of the Regional Cultural Institute*, II/3, Tahran 1969, s. 167-176; Ağâh Sırrı Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *TDAY Belleten* 1963 (1964), s. 115; I. Mélikoff, "Djamâl al-Din Aḳsarâyî", *EI²* (İng.), II, 419-420; Kâzım Müsevî Bicurdî, "Aḳsarâyî, Cemâleddin", *DMBİ*, I, 490.

MUSTAFA ÖZ

CEMÂLEDDİN EFENDİ, Hâlidefendizâde

(1848-1919)

Osmanlı şeyhülislâmı.

Kazasker Hâlid Efendi'nin oğlu, II. Mahmud devri kazaskerlerinden Şeyh Yüsun Efendi'nin torunudur. Annesinin babası Mehmed Said Kevâkibî de Rumeli kazas-

kerliği yapmıştır. İstanbul'da doğdu. Önceleri özel hocalardan ve babasından ders aldı. Babasının görevi sebebiyle Kayseri, Sivas ve Mekke'ye gitti. 1871'de Bâb-ı Fetvâ Mektûbî Kalemî'nde vazifeye başladı. Ertesi yıl Anadolu kazaskerliği mektupçuluğuna getirildi. Daha sonra Adliye Nezâreti ceza dairesinde çeşitli görevlerde bulundu. 1878'de meşihat mektupçusu oldu. Bu görevde iken yazdığı hususi mâruzatları ile meşihat makamında olup bitenleri saraya bildirerek II. Abdülhamid'in dikkatini çekti. 1867-1891 yılları arasında kendisine ibtidâ-i hâric, İstanbul müderrisliği, hareket-i hâric, ibtidâ-i dâhil, müsile-i Sahn, Sahn-i Semân, müsile-i Süleymâniyye, mahreç, bilâd-i hamse, Haremeyn, İstanbul kadılığı, Anadolu kazaskerliği ve Rumeli kazaskerliği pâyeleri verildi. Rumeli kazaskerliği pâyesiyile meşihat mektupçuluğunda bulunduğu sırada kırk üç yaşında iken 4 Eylül 1891'de Ömer Lutfi Efendi'nin yerine şeyhülislâm oldu.

Sultan Abdülaziz ile Sultan Murad'ın meşihat makamına hazırlanan fetvalarla tahttan indirilmeleri, Abdülhamid'i bu makama çok güvenebileceği bir kimseyi getirmeye sevkettiğinden Cemâleddin Efendi yerleşmiş ilmiye geleneğine aykırı olarak mektupçuluktan şeyhülislâmlığa yükseltilmişti. II. Abdülhamid'in karakterini, hassasiyetini, meziyet ve zaafalarını çok iyi bilen Cemâleddin Efendi, son derece dikkatli davranarak onun saltanatının sonlarına kadar on yedi yıl altı ay gibi uzun bir süre bu mevkide kalabildi. Zaman zaman hakkında hükümdarı kuşkulandıracak jurnaller verildiyse de bunlar pek ciddiye alınmadı. Sultan Abdülhamid bütün devlet ricâline olduğu gibi Cemâleddin Efendi'ye de bol ihسانlarda bulunmuş, Kuruçesme'de yaptırdığı yalılı bütün mefruşatı ile kendisine hediye etmiştir. Bu ihسانı ile ayrıca şeyhülislâmın Yıldız Sarayı'na yakın bir yerde oturmasını da sağlamış oldu.

Cemâleddin Efendi hükümetin bir üyesi olarak memleket meseleleriyle yakından ilgilenmiş, müzakerelerde farklı görüşler ileri sürdüğü gibi birçok karara da muhalefet etmiştir. Meşihat-ı İslâmiyye Dairesi'ni ilgilendiren konular dışında özellikle iktisadî meselelerde diğer hükümet üyeleriyle ters düşmüştür. Dış devletlerden alınacak borçlar, çıkarılacak hisse senetleri, Ereğli kömür madenlerini işletme hakkının borç karşılığında bir gayri müslime verilmesi ko-

Hâlidefendizâde
Cemâleddin
Efendi

nularında ve bütçe müzakerelerinde çok sert muhalefette bulunmuş, Sultan Abdülhamid de şeyhülislâmın rızası olmadan kararları onaylamayacağını sadrazama bildirmişti. Cemâleddin Efendi başka konularda da kararlı davranmaktan çekinmemiştir. 1912 yılında Balkan Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği ve askerlerin koleradan kırıldığı bir sırada, bunların bakımı için elverişli yerler bulunamaması üzerine, Cemâleddin Efendi'nin damadı olan Şehremini Cemil Paşa bazı camilerin bu iş için ayrılmasını teklif etmiş, Evkaf Nâzırı Ziyâ Paşa da bu teklife şiddetle karşı çıkmıştı. Ancak şeyhülislâm gerekirse bütün camilerin yaralı ve hasta askerlere tahsisi için fetva verebileceğini söylemiş, böylece birkaç cami koleralı askerlere ayrılmıştı. Cemâleddin Efendi başta cuma selâmlıkları olmak üzere bütün merasimlerde en başta yer aldı. 21 Temmuz 1905 cuma selâmlığında kendisiyle birkaç dakikalık sohbeti sebebiyle Ermeni tedhişçilerin bomba suikastından kurtulan Abdülhamid'in nezdinde itibarı bir kat daha arttı. Cemâleddin Efendi 1909'da kabine değişikliği sırasında şeyhülislâmlıktan istifa etti (14 Şubat 1909). Abdülhamid yerine halef göstermesi şartıyla bu istifayı kabul etti ve kendisinden sonra Mehmed Ziyâeddin Efendi şeyhülislâm oldu.

Cemâleddin Efendi daha sonra 22 Temmuz 1912'de tekrar şeyhülislâmlığa getirilerek Gazi Ahmed Muhtar ve Kâmil paşaların sadâreti dönemlerinde altı ay kadar bu görevde kaldı. Ancak İttihatçılar'la anlaşamadığı, hatta onlara karşı açıkça cephe aldığı için 1913 Bâbîli Baskını'ndan sonra siyasî ve idarî hayattan tamamen çekildi. İttihatçılar diğer muhalifleri gibi Cemâleddin Efendi'nin de İstanbul'da kalmasını sakıncalı gördüklerinden bir süre Fransa'nın Ni-

ce şehrine küçük oğlu Ahmed Muhtar Bey'in yanına gitti, altı ay sonra da Mısır'ın Remle kasabasına yerleşti. Burada memleket hasreti içerisinde sıkıntılı günler geçiren Cemâleddin Efendi 1909-1913 yıllarına ait hâtıralarını kaleme aldı. Bu hâtırat 1919 yılında önce gazete de tefrika edilmiş, bir yıl sonra da basılmıştır (bk. bibl.). Cemâleddin Efendi 4 Nisan 1919'da vefat etti. Vasiyeti üzerine naaşı İstanbul'a getirilerek Fatih Otlukçu Yokuşu'nda yaptırmış olduğu aile mezarlığına gömüldü. Mezarı daha sonra Edirnekapı Şehitliği'ne nakledildi. Ölümüne üzerine İstanbul gazetelerinde kendisini tanıtan pek çok yazı yayımlanmıştır. Cemâleddin Efendi bulunduğu görevler sırasında birçok nişan ve madalya ile taltif edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şeyhülislâm Merhum Cemâleddin Efendi Hazretlerinin Hâtırat-ı Siyasiyesi, İstanbul 1336; *Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi, Siyasi Hatıraları* (nşr. Selim Kutsan), İstanbul 1990; İstanbul Şer'iyye Sicilleri Arşivi, *Sicil Defteri*, I, 1; Dosya nr. 245; BA, *Sicil-i Ahvâl Defteri*, nr. 47, s. 143; *İlmüyye Salnâmesi*, s. 615-616; Ahmed Muhtar, *İntâk-ı Hak*, İstanbul 1927, tür.yer.; Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1990, bk. İndeks; Danişmend, *Kronoloji*, V, 158; Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1951, bk. İndeks; Şükran Ergin, *Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi* (mezuniyet tezi, 1951), İÜ Ed.Fak., Genel Kitaplık, nr. 1964; Eb'ül-Ulâ Mardin, *Huzur Dersleri* (nşr. İsmet Sungurbey), İstanbul 1966, II-III, 342-346; İhsan Süreyya Sırma, *L'Institution et les biographies des Şayh al-Islam sous le règne de Sultan Abdulhamid II*, Strasbourg 1973, s. 119 vd.; Albayrak, *Osmanlı Uleması*, III, 140-141; TA, X, 144-145; Cavid Baysun, "Djâmâl al-Din Efendi", *Eİ²* (İng.), II, 420.

MEHMET İPŞİRLİ

CEMÂLEDDİN EFENDİ,

Kasımpaşalı

(1871-1937)

Zâkirbaşı, şeyh ve müsiķinasın.

İstanbul Kasımpaşa'da doğdu. Fâtiḥ Camii dersiâmlarından Kasımpaşa Küçük Piyâle Camii imamı Abdülkadir Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini Kasımpaşa'daki Abdülkadir Çavuş Mektebi'nde yaptı. Bahriye Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra Beyazıt Camii'ndeki cami derslerine devam ederek devrin tanınmış âlimlerinden faydalandı. Bunlar arasında, *Divân-ı Hâfız*'ı okuduğu Şeyh Erbilli Esad Efendi ile *Şaḫîḫ-i Buḫârî* okuduğu Trabzonlu Hoca Hüsnü Efendi en meşhurlarıdır. Yirmi yaşlarında iken hıfzını tamamladı. Bir yıl sonra babasının vefatı üzeri-

ne Küçük Piyâle Camii imamlığına tayin edildi. 1894'te intisap ettiği Kasımpaşa'daki Paşmakçı Ali Efendi Kâdiri Dergâhı postnişini Selânikli Mehmed Efendi'den hilâfet aldı. Ayrıca 1 Aralık 1899 tarihinde, on beş yıl kadar devam ettiği ve zâkirbaşılık yaptığı Yeşiltulumba'daki Halim Efendi Rifâi Dergâhı'nda Şeyh Mustafa Efendi'den taç ve hırka giydi. 1910'da Üsküdar'daki Himmetzâde Tekkesi şeyhi Abdülhay Efendi'den de taç giyip Paşmakçı Ali Efendi Dergâhı meşihatına getirildi. Bu arada 1886-1907 yıllarında Orman ve Meâdin Nezâreti Muha-sebe Vâridât Kısmı'nda çalıştı. Bir süre Yeşiltulumba'daki dergâhın şeyh vekilliğinde bulundu. 16 Haziran 1937'de vefat etti ve Kasımpaşa'daki Kulaksız Mezarlığı'na gömüldü.

Mehmed Cemâleddin Efendi, Eyyûbi Zekâi Dede, Kasımpaşa Mevlevihânesi kudümzenbaşısı Şevki Dede, Bahariye Mevlevihânesi kudümzenbaşısı Şeyh Ârif Dede gibi tanınmış müsiķinaslardan müsiķi bilgisini geliştirdi. Önceleri zâkirbaşı Yaşar Baba, daha sonra sırasıyla Haydarhâne şeyhi Hâfız Ahmed, Kırmıllı İsmâil Hakkı, Yâleli Hâfız Mustafa, Şâzelî şeyhi Tahsin efendilerden dinî eserler, Yeniköylü Hasan Sırrı Efendi'den de din dışı eserler meşketti. Zikir idare etme usulünü de Şeyh Vefâ türbedarı Osman Efendi'den öğrendi.

Kasımpaşa'daki Hüsâmeddin Uşşâki Hankahı, Arapzâde, Pişmâniye ve Sâmi Efendi tekkeleriyle Fatih'teki Tâhir Ağa, Cerrahpaşa'daki Taştekneler tekkeleri zâkirbaşılığında da bulundu. Hüsâmeddin Uşşâki Hankahı'ndaki zâkirbaşılığın otuz yıldan fazla devam etmiştir. Kuvvetli bir hâfızası ve zengin bir repertuarı vardı. Yetiştirdiği talebeler arasında Hâfız Kemal, Sadettin Kaynak, Kemal Batanay ve Sadi Hoşses en meşhurlarıdır. Bestelediği eserlerden ise zamana ancak iki ilâhisi ulaşmıştır.

Cemâleddin Efendi asıl haklı şöhretini zâkirbaşılıkta kazanmış, ayrıca sesinin güzelliği ve müsiķi bilgisiyile de zamanın önemli müsiķinasları arasında yer almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hüseyn Vassâf, *Sefîne*, IV, 227-228; V, 269, 271; Ergun, *Antoloji*, II, 444, 656, 660, 662; Ali Rıza Sağman, *Mevlid Nasıl Okunur ve Mevlidhanlar*, İstanbul 1951, I, 210; İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 113-114; R. Ekrem Koçu, "Cemâleddin Efendi (Hâfız Mehmed)", *İst.A*, VI, 3436-3437; Öztuna, *BTMA*, I, 175.

NURİ ÖZCAN